

**Tulevaisuusvaliokunta/ Valtioneuvoston tulevaisuusselonteon 1. ja 2. osa:
Näkymiä seuraavien sukupolvien Suomeen**

Professori Liisa Häikiö, ORSI -konsortion johtaja
Yhteiskuntatieteiden tiedekunta
Tampereen yliopisto

Kiitän mahdollisuudesta lausua näkemykseni valtioneuvoston tulevaisuusselonteosta Kohti ekohyvinvointivaltiota. Yhteiskunnallisen vaikuttavuuden orkestrointi (ORSI) -konsortion tutkimustyön perusteella.

Tulevaisuusselonteko käsittelee laajasti toimintaympäristöä ja sen muutoksia. Raportti antaa kattavan kuvan erilaisista tulevaisuuden uhista ja mahdollisuuksista sekä vaihtoehtoisista kehityskuluista. Lisäksi se tarjoaa selkeän kuvan siitä, miten lainvalmistelussa voidaan nykyistä paremmin hyödyntää ennakointia ja huomioida tulevia sukupolvia ja heidän oikeuksiaan.

Tärkeää työssä on ollut sen toteuttamisen tapa. Valtioneuvoston tulevaisuusselonteon ensimmäinen osa on toteutettu dialogisesti ottaen mukaan ministeriöiden ohella laaja joukko kansalaisia, tutkijoita ja muita yhteiskunnallisia toimijoita. Selonteossa esitetyn arvion mukaan tulevaisuusselonteon uudenlainen toteuttamistapa on kehittänyt valtioneuvoston kykyä ennakoida tulevaisuutta ja luonut pohjaa ennakoivalle hallinnolle. Selonteon mukaan olennaista ennakointityössä on keskustelun ja ajattelun taito. Sen yhtenä tuloksena on kokonaisvaltaiseen tulevaisuustyöhön perehtyneen ja sitä hyödyntävän hallinnon ja poliittisen päätöksenteon luominen.

Dialogisuutta ja ennakointia soveltava lähestymistapa sopii nyky-yhteiskunnan alati muuttuvaan ja vaikeasti ennakoitavaan luonteeseen. Tulevaisuuden ennakointitaito ja systeemisen muutoksen ymmärtäminen luo hyvää pohjaa valtion hallinnon ja päätöksenteon uudistamiseksi sekä maamme luotsaamiseksi yllättävässä toimintaympäristössä. Tulevaisuusselonteko on pääosin luonteeltaan toimintaympäristöä kuvaileva, ei niinkään toimintaympäristön muutoksia ymmärtämään pyrkivä. Tulevien sukupolvien merkitys erityisesti tulevaisuusselonteon 1. osassa jää viittauksenomaiseksi, mutta 2. osassa tulevien sukupolvien merkitykseen keskitytään tätä systemaattisemmin.

Tuon tässä asiantuntijalausunnossa ORSI -konsortion tutkimukseen perustuvia näkökohtia tulevaisuusselonteon ja sen toimintamallin edelleen kehittämiseksi.

Taustaoletukset

Tulevaisuusselonteko ei ole käyttänyt systemaattisesti kestävästä kehitystä tai kestävyysmurrosta käsittelevää tutkimusta tausta-aineistona. Kestävän kehityksen ristiriidat ja haasteet jäävät tunnistamatta. Valtiot ovat vastanneet hitaasti kestävästä kehityksen politiikkaan sekä ilmastonmuutoksen ja luontokadon tuomaan uhkaan. Näin on myös Suomessa, vaikka kansainvälisesti Suomi näyttää kestävästä kehityksen mallimaana. Samalla Suomi on väestömäärään suhteutettuna yksi suurimmista ilmastopäästöjen aiheuttajista globaalisti (Koide ym. 2021). Kestävään kehitykseen liittyvät tavoitteet eivät ole ristiriidattomia, kokonaiskuvan ymmärtämiseksi on olennaista tarkastella niiden välisiä suhteita ja yhteyksiä (Häikiö & Niemenmaa 2022; Lazarevic ym. 2022).

Myös kestävyysmurroksen luonne yhteiskunnallisena muutosprosessina jää tunnistamatta. Kestävyysmurros on todennäköisesti teollistumisen ja modernin yhteiskunnan synnyn kaltainen ja jopa suurempi yhteiskunnallinen muutosprosessi. Monet yhteiskuntaa jäsentävistä ajattelu- ja toimintatavoista uudistuvat. On syytä ajatella, että kestävyysmurros on jatkuva epäjärjestyksen ja kriisien aika, ei yksittäisten kriisien sarja. Murrosaika tulee kestämaan vuosikymmeniä.

Sinä aikana esimerkiksi yhteiskunnallista päätöksentekoa ohjaava talousajattelu tulee muuttumaan. Tulevaisuusselonteko tunnistaa niin kutsutun hyvinvointitalouden merkityksen tässä. Hyvinvointiin investoivan yhteiskunnan nähdään kehittyvän ja olevan taloudellisesti kestävä. Tulevaisuusselonteon mukaan hyvinvointitalouden avulla on mahdollista saavuttaa sosiaalisen, taloudellisen ja ekologisen kestävyys nykyistä parempi tasapaino sekä vahvistetaan sukupolvien välistä oikeudenmukaisuutta. Myös kestävästä kehityksen edistämisen nähdään edellyttävän sitä, että kestävä kehitys tulee kytkeä taloudellisiin ohjauskeinoihin ja päätöksentekoon.

Tulevaisuusselonteko kiinnittää toimintaympäristön tarkastelun kuitenkin sen varaan, että talouskasvu määrittää yhteiskunnan toimintamahdollisuuksia ymmärtäen talouskasvun varsin perinteisesti kustannuskilpailukyknä ja erityisesti digitalisaation myötä muodostuvana tehokkuutena. Tämähän toki sinänsä on helposti ymmärrettävä lähtökohta. Mutta, mitä tarkoittaa ennakkointikyvyille, jos käykin niin, että talous ei kasva nopeasti ikääntyvässä yhteiskunnassa tai eriarvoistuvassa globaalissa maailmassa? Tai jos talouskasvu osoittautuu mahdottomaksi sovittaa planetaarisiin rajoihin (Vadén ym. 2020)? Tai jos talouskasvu ei lisää väestön hyvinvointia vaan eriarvoisuutta? Tulevaisuutta leimaa epäselvyys siitä, miten hyvinvointivaltion rahoitus sovitetaan ekologisesti kestävästä talouteen (Hirvilampi 2020).

Vastaavalla tavalla tulevaisuusselonteko suhtautuu kritiikittömästi osallisuuteen ja yhteisöllisyyteen. Niiden ajatellaan tuottavan hyvinvointia ja näin tietysti voikin olla. Osallisuuden ja yhteisöllisyyden luonne tai suhde hyvinvointiin ei kuitenkaan ole yksiselitteinen. Toisinaan osallisuus vahvistaa hyvinvointia, toisinaan ei. Tulostemme perusteella osallisuus ei aina lisää hyvinvointia. Hyvinvoinnin lisäämiseksi yksipuoleisen, ulkoapäin määriteltävän osallisuuden tai yhteisöllisyyden sijaan pitäisi pyrkiä laajaan ja eri elämänalueiden osalta tasapainoiseen osallisuuteen ja yhteisöjen monimuotoisuuteen (Salminen ym. 2021).

Tulevaisuusselonteko perustuu kestävästä kehityksen ulottuvuuksille ja ajatuksille, mutta on kysyttävä, millainen yhteinen arvopohja selonteon taustalla on. Onko ministeriöillä, päätöksentekijöillä ja kansalaisilla yhteinen käsitys siitä, mitä on kestävä kehitys ja mikä sen merkitys on yhteiskunnan yhteisenä tahtotilana? Tutkimustiedon perusteella kestävyysmurroksen oikea suunta on helposti tunnistettavissa (joskin joskus vaikeasti arvioitavissa ja valittavissa): Kun ilmastopäästöt ja eriarvoisuus vähenevät sekä elonkirjo ja hyvinvointi lisääntyvät, suunta on oikea. Tämä suunta ei kuitenkaan selkeästi jäsennä tulevaisuusselontekoa.

Toimintapolitiikkojen uudistaminen

Kestävyyismurros on systeminen muutos. Tämä on tunnistettu tulevaisuusselonteossa. Systemistä muutosta voidaan edistää monin tavoin. Näistä tulevaisuusselonteossa painottuvat uusien innovaatioiden kehityksen tukeminen. Sen sijaan vallalla olevien toimintamallien horjuttaminen ei saa selonteossa oikeastaan lainkaan huomiota. Tämä vastaa tutkimuksemme havaintoja. Esimerkiksi kiertotalouspolitiikan painopiste on ollut uutta rakentavassa, eikä niinkään horjuttavassa (Lazarevic ym. 2022). Toimijat usein vastustavat voimakkaasti asemaansa uhkaavia toimia ja toisaalta myös esim. tavat ja infrastruktuuri tukevat olemassa olevan säilymistä. Tulevaisuuden ennakkoinnin kannalta tämä on ongelma sillä olemassa olevien käytäntöjen uudistamisessa kannattaisi hyödyntää yhteiskunnallisten vaikutusten ennakkointia ja hallintaa esimerkiksi osallistavilla prosesseilla, kohdistetuilla tuilla ja alas ajettavien alojen työntekijöiden uudelleen koulutuksella. Esimerkiksi ns. exit-strategioiden eli murrosalan nykytilan ja tulevaisuuden vaihtoehtojen selvittämisen avulla on mahdollista tukea toimijoita ja alueita kestävyysmurroksessa.

Olemme aiemmassa lausunnossamme Työelämä- ja tasa-arvovaliokunnalle valtioneuvoston kestävä kehityksen globaalin toimintaohjelman Agenda2030:een liittyvästä selonteosta eduskunnalle peräänkuuluttaneet sitä, että kestävä kehityksen politiikassa tulisi luoda selkeä tiekartta siitä, miten siirrytään hiilinegatiiviseen talouteen. Esimerkiksi kestävien työmarkkinoiden saavuttamiseksi tulisi arvioida eri toimialojen ja eri ammattiryhmien hiilivaikutuksia. Pidämme oikeudenmukaisen siirtymän kannalta tärkeänä, että yhteiskuntapolitiikassa tunnistetaan, mitkä alat saisivat olla ns. hiilipäästöaloja ja mitkä alat kompensoisivat niiden päästöjä.

Tulevaisuusselonteossa ei myöskään keskustella siitä, miten erilaisia toimintapolitiikkoja tulisi uudistaa, jotta ne edistäisivät ja sopeutuisivat kestävyysmurrokseen. Tutkimustemme perusteella tähän olisi monia mahdollisuuksia erityisesti ympäristöllisten ja sosiaalisten tavoitteiden yhtäaikaista tavoittelun myötä.

Innovaatiopolitiikkaan kohdistuvan politiikkasuosituksen tavoitteena esitämme, että innovaatiopolitiikka voi toimia merkittävänä kestävyys siirtymää edistävänä voimana, jos siinä omaksutaan uusia toimintamalleja. Perinteisesti innovaatiopolitiikan tavoitteeksi on nähty talouskasvun, tuottavuuden ja kansallisen kilpailukykyyn vahvistaminen. Miljardiluokan lisäykset innovaatiopolitiikan rahoitukseen tulee kohdistaa tavoilla, jotka edistävät yhteiskuntamme kestävyys siirtymää eli oikeudenmukaista siirtymää ympäristön kantokyvyn rajoihin. Muutoksen mahdollistamiseksi esitämme, että innovaatiopolitiikan päämääräksi tulee asettaa kestävyys haasteiden ratkaiseminen, tulevaisuuden kestävien osaamisalojen tunnistaminen, tutkimus- ja innovaatiotoiminnan vastuullisuus, ekologisesti ja sosiaalisesti haitallisten toimialojen uudistaminen sekä hallinnon kehittäminen siten, että kestävyystavoitteet toteutuvat politiikan toimeenpanossa.

Sosiaalipolitiikkaan kohdistuvan politiikkasuosituksen tavoitteena esitämme, että uudistuvan sosiaaliturvan tavoitteeksi tulisi ottaa turvallinen arki ja hiilineutraali hyvinvointivaltio. Samassa esittelemme kolme esimerkkiä uudenlaisesta politiikkakeinoista, joilla voi samanaikaisesti edistää hyvinvointia, turvata luonnon monimuotoisuutta ja vauhdittaa ilmastotavoitteita: sosiaalinen osinko, etusetelit ja osallisuustulo. Kestävyyismurros voi voimistaa eriarvoisuutta, jolle otetaan käyttöön keinoja, jotka vähentävät haavoittuvuutta ja vahvistavat kykyä omaksua uusia ratkaisuja. Tulevaisuutta ennakoivan sosiaaliturvan tulisi vahvistaa resilienssiä ja murroskyvykkyyttä. (Hildén & Schönach 2022).

Lainsäädännön uudistaminen

Tulevaisuusselonteossa lainsäädännön uudistamista käsittelevässä osassa mainitaan konkreettisia kannatettavia toimenpide-ehdotuksia erityisesti vaikutusten arvioinnin osalta. Tulevaisuusvaliokunta on ehdottanut kehitettäväksi tulevaisuusarviointia lainvalmistelussa ja mielestäni tämä on kannatettava ehdotus. On tärkeää ottaa lainvalmistelun ohjeeksi, kuten selonteossa sanotaan, tulevien sukupolvien oikeuksien ja elämän edellytysten turvaaminen.

Mielestäni olisi tärkeää soveltaa tätä periaatetta myös nykyisten voimassa olevien lakien arviointiin: Miten nykyinen lainsäädäntö on mahdollisesti ristiriidassa tulevien sukupolvien oikeuksien ja elämän edellytysten turvaamisen kanssa? Miten lainsäädäntö vähentää ilmastopäästöjä ja eriarvoisuutta sekä lisää elonkirjoa ja hyvinvointia?

Nuorten erityinen asema

Tulevaisuusselonteossa tuodaan esiin nuorten asema ja nuoret ovat olleet mukana sitä valmistelevissa dialogeissa. Nuorten asemaa ja merkitystä kestävyysmurroksessa tulisi kuitenkin vahvistaa. Vaikka nuoret eivät edusta tulevia sukupolvia tulevaisuusselonteon antamassa merkityksessä, nuorilla on kuitenkin aivan erityinen intressi tulevaisuuden suhteen. Nykyiset nuoret tulevat elämään kestävyysmurroksessa paitsi nuoruutensa myös aikuisuutensa ja vanhuutensa. Sukupolvien välisen solidaarisuuden säilyttämiseksi nuorilla tulee olla mahdollisuus vaikuttaa tulevaisuuteen jo nyt. Edustuksellisen järjestelmän kautta nuoria paremmin tulevat edustetuiksi yli 50-vuotiaat. Nuoret tarvitsevat muita tapoja tuoda näkemyksensä esiin. On myös syytä muistaa, että nuoret kuten muutkin väestöryhmät eivät ole yksi ryhmä vaan nuoret ovat keskenään erilaisia ja elävät erilaisissa elämäntilanteissa. Suurin osa suomalaisista nuorista kannattaa kestävästä kehityksestä tukevia arvoja mutta pieni osuus nuorista (7 %) suhtautuu torjuvasti esimerkiksi ilmastonmuutoksen torjuntaan ja sosiaalisen oikeudenmukaisuuden lisäämiseen (Hirvilampi ym. 2022).

Nykyisin nuorten ääntä mielellään halutaan kuuluviin, mutta tämä jää usein vain tyhjäksi ilmaukseksi. Kestävämpää maailmaa tahtovien ja sen eteen toimivien ei tulisi kokea kuulumattomuuden tunnetta yhteiskunnassa. Aikuiset eivät saisi käyttäytyä heitä kohtaan hyökkäävästi tai vähättelevästi. Varsinkin päättäjien tulee aidosti kuunnella nuorten ilmasto- ja ympäristöhuolia. Huolista puhumisen ja mielen osoittamisen tulisi tuntua turvalliselta ja merkitykselliseltä. Nuorille tulisi tarjota laajasti mahdollisuus toimia heille itselleen tärkeiden asioiden hyväksi, esim. ympäristö- ja ilmastoasioihin liittyen. Heille tulee myös tarjota oppimismahdollisuuksia niin, että he kykenevät ymmärtämään alati muuttuvaa maailmaa. Opetus on valmiiden jäsenysten ja vastausten sijaan epävarmuuden ja muutoksen ymmärtämistä ja opiskelijoiden kouluttamista eettisesti vahvoiksi yhteiskunnan uudistajiksi (Häikiö 2023). Nuoret tarvitsevat välineitä kriittiseen ajatteluun, demokratiataitoihin, tulevaisuuden ennakkointiin ja systeemiseen ajatteluun.

Toimintatapojen uudistaminen

Näitä taitoja tarvitsevat myös aikuiset. Monilla tulevaisuuden aloilla tarvitaan kykyä ymmärtää oman ammatillisen toiminnan merkitystä ilmastonmuutoksen hillintään ja siihen sopeutumiseen sekä yhteyttä yhteiskuntien kestävästä kehityksestä. Osaamisen uudistaminen vaatii panostuksia koulutukseen ja sivistykseen. On tärkeää huolehtia siitä, että yhteiskunnalliset toimijat kykenevät ymmärtämään alati muuttuvaa maailmaa. Tässä on tärkeää täydennyskoulutus, mutta myös laajan osallistumisen mahdollistaminen. On hienoa, että tulevaisuusselonteon valmistelussa on hyödynnetty dialogityöpajoja ja tarjottu ihmisille mahdollisuus keskustella käynnissä olevasta muutoksesta ja tulevaisuudesta. Tästä voisi tehdä vuosittaisen tapahtuman, jossa valtakunnallisesti toteutettaisiin dialogityöpajojen sarja ja vielä laajemmin kuin nyt on toteutettu.

Lisätietoa

Hildén, M. & Schönach, P. (toim.) (2022.) [Elonkehä, ilmastonmuutos ja sosiaaliturva -tietokooste](#). Sosiaaliturvakomitean ja strategisen tutkimuksen tietokumppanuus. Suomen Akatemia.

Hirvilampi, T. (2020). [The virtuous circle of sustainable welfare as a transformative policy idea](#). Sustainability, 12(1), 391.

Hirvilampi, T., Laine, S. & Ojala, S. (2022) Ekososiaaliset, talousmyönteiset ja vastustajat. Nuorten jakolinjat suhteessa kestävä kehityksen tavoitteisiin. Teoksessa: Kiilakoski, T. (toim.) Kestävää tekoa. Nuorisobarometri 2021. Valtion nuorisoneuvoston julkaisuja 69. Helsinki: Valtion nuorisoneuvosto, Nuorisotutkimusseura/Nuorisotutkimusverkosto: 169–188.

Häikiö, L. & Niemenmaa V. (2022) Kestävä kehitys paradigmanmuutoksena julkishallinnon tutkimuksessa. Teoksessa Jäntti, A ym. [Hallinnon tutkimuksen tulevaisuus](#). Tampere: Vastapaino, 315–340.

Häikiö, L. (2023) [Ilmastohätätila edellyttää yhteiskunnallisen osaamisen uudistamista](#). Akava Works/ Ilmasto & osaaminen, osa 3.

Koide, R., Lettenmeier, M., Akenji, L., Toivio, V., Amellina, A., Khodke, A., Watabe, A., & Kojima, S. (2021). [Lifestyle carbon footprints and changes in lifestyles to limit global warming to 1.5 °C, and ways forward for related research](#). SUSTAINABILITY SCIENCE, 16(6), 2087–2099.

Lazarevic, D., Salo H., Kautto, P. (2022) [Circular economy policies and their transformative outcomes: The transformative intent of Finland's strategic policy programme](#), Journal of Cleaner Production 379: 2.

Salminen, J., Lehtonen, P., Rikala, S., Kuusisto, A-K., Luoma-Halkola, H., Puumala, E., Sointu, L., Wallin, A., & Häikiö, L.(2021) [Osallisuuden kehät: Näkökulmia hyvinvoinnin muutoutumiseen](#). Focus Localis 49: 3, 80–98.

Vadén, T., Lähde, V., Majava, A., Järvensivu, P., Toivanen, T., Hakala, E., & Eronen, J. T. (2020). Decoupling for ecological sustainability: A categorisation and review of research literature. Environmental Science & Policy 112, 236–244.